

Bilim Felsefesinde Belirlenimcilik Tartışmaları: Eleştirel Gerçekçi Bir Giriş

Akansel Yalçınkaya¹

Özet: Bilim tarihine bakıldığında, Eski Yunan'dan beri süregelen ikiliklerin var olduğu görülmektedir. Bu ikiliklerin en önemlilerinden biri belirlenimcilik-özgür irade ikiliğidir. Bilim felsefesi alanındaki diğer ikiliklerde olduğu gibi, belirlenim-özgür irade ikiliğine de çözüm getirilmeye ve uzlaştırılmaya çalışılmıştır. Bhaskar çalışmalarıyla bilinirliği artan eleştirel gerçekçi bakış açısı ikiliği aşmada hâlihazırda en önemli girişimdir. Eleştirel gerçekçilik, sosyal bilimler alanında, pozitivistimin görgülcülüğünden ve Hume'cu nedenselliğinden kaçınırken; post-pozitivistimin ya da postmodernizmin göreliliğinden de uzak durarak gerçekçi bir bilim anlayışının imkânını savunmaktadır. Bu çalışmada, bu ikiliğe ilişkin bilim felsefesindeki duruşlar sergilenmeye ve ikiliği aşma çabası gösterenlerin fikirleri tartışılmaya çalışılmıştır. Son olarak, Bhaskar'ın eleştirel gerçekçiliğinin bu ikiliğe neden ve nasıl çözüm getirdiği ifade edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bilim Felsefesi, Belirlenimcilik, Özgür Seçim, Eleştirel Gerçekçilik

Giriş

Sosyal bilimlerdeki en önemli tartışma konularından biri birey ile toplum veya daha teknik bir ifadeyle yapı (belirlenim) ile eylem (özgür irade) arasındaki ilişkinin niteliğidir. Bu konuda bazı düşünürler yapının eylemden ve eylemi yapan aktörden önce geldiğini iddia ederken; bazıları ise sosyal dünyanın ne yaptığını bilen aktörlerden oluştuğunu belirtip, eylemin yapıdan öncelikli olduğu görüşünü savunmuşlardır. Bu iki görüş arasındaki tartışma aslında kökeni antik çağlara kadar uzanan nesnellik-öznellik ve belirlenimcilik - özgür irade gibi tartışmalara dayanmaktadır (Yıldırım, 1999: 25).

¹ İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sivil Hava Ulaştırma İşletmeciliği Bölümü.

Özgür irade ve belirlenimcilik tartışması güncel felsefedeki belki de en önemli ve hacimli tartışma konularından birini oluşturmaktadır (Keat ve Urry, 2001: 226). Bu durum 20. yüzyılın sonu ve yeni bin yılın başlangıcında da değişmemiştir (Kane, 2011: 3). Searle de bu durumu onaylayarak benzer bir şekilde bu konuda fazlaca bir gelişme kaydedilemediğini belirterek; bununla ilgili kavramsal problemler mi olduğunu, ihmal edilen noktalar mı bulunduğunu ve neden bu şekilde sınırlı bir ilerleme kaydedildiğini sorgulamaktadır (Searle, 2001: 491). Bu sorulara ilaveten, Kane de modern dünyada, özgür irade ile ilgili temelde belirlenimci ve bağdaşık olmak üzere 2 soru bulunduğunu belirterek; belirlenimci sorunun “Belirlenimcilik doğru mudur?”, bağdaşık sorunun ise “Özgür irade belirlenimcilik ile bağdaşık mıdır” olduğunu ifade etmiştir (Kane, 2011: 6). Searle’a göre, ikiliklerin çıkış noktasını geleneksel kavram ve tanımlar oluşturmaktadır. Ussal - fiziksel, akıl - gövde, ruh -beden gibi kafa karıştıran, çelişki yaratan ve kullanım süresi dolmuş terimler bilimsel çözümleri zorlaştırmaktadır (Sargut, 2012: 8).

Belirlenimcilik, sosyal bilimlere içine çeken aktör - yapı ya da özgür seçim - toplumsal belirlenim ikilik² tartışmalarının temelini oluşturur. Genelde sosyal bilimlerde egemen duruşun yapı ve çevrenin belirlenimci etkisinden yana olduğu bilinmektedir. Sosyal bilimlerdeki aktör - yapı ikiliği belirlenime ilişkin tartışmalara dayanmaktadır (Sargut, 2012: 11). Belirlenim gerek doğadaki eğilimler, gerekse doğal bilimlerin bulgularıyla temellendirilmektedir. Belirlenim gücünü önemli ölçüde bilimci savlardan alır. İnsanların belirsizliğe ilişkin kaygı ve korkularını düzene destek vererek dengeler. Özgür seçim savı da özgürlük, değişme, yaratıcılık ve yenilikçilik benzeri olguların önünü açmaktadır (Sargut, 2002: 122).

Belirlenimcilik ve özgür irade ikiliğinde süre giden tartışmalar ve yukarıda da ifade edilen ve cevap aranmaya çalışılan sorular sosyal bilimlere be-

² İkilik (duality) ile ikicilik (dualism) arasındaki ayırım Giddens’a aittir. Giddens, ikiliği, iki unsurun birbirine karşılıklı olarak bağımlı olduğu durum olarak tanımlarken, ikiciliği birbirlerine zıt olan durumlar olarak ifade etmiştir (Giddens’tan aktaran Yıldırım, 1999: 35). Bu çalışmada da, belirlenimcilik-özgür irade tartışmasına Roy Bhaskar’ın eleştirel gerçekçi yaklaşımı bağlamında bir katkı sunulmaya çalışıldığından ve bu yaklaşıma göre aktör ile yapı arasında bir ilişki ya da Giddens’in ifadesiyle bir bağımlılık söz konusu bulunduğundan ikilik tabirinin kullanılması uygun görülmüştür.

lirli açmazlara götürmektedir. Bu ikilikler, sosyal bilimleri epistemolojik, ontolojik ve metodolojik açıdan uğraştıran ana sorunlardır (Burrell ve Morgan, 1979; Fay, 2005; Reed, 1997; Aslan, 2010: 92). Süre giden tartışmaları ve varolan ikilikleri aşmak sosyal bilim felsefesi açısından önem arz etmektedir. Söz konusu bu ikiliği gidermek ve herhangi bir unsuru ön plana çıkarmak yerine ikisi arasında dengeli bir birliktelik kurmanın daha yararlı olacağına ilişkin de çeşitli görüşler mevcuttur. Örneğin, Giddens'in yapılanma kuramı (Weaver ve Gioa'dan aktaran Aslan, 2010: 89), Berger ve Luckmann'ın toplumsal inşa yaklaşımı ve nihayetinde Roy Bhaskar'ın eleştirel gerçekçi felsefesi kapsamında geliştirdiği dönüşümsel sosyal eylem modeli gibi yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu noktadan hareketle, var olan belirlenim - özgür seçim ikiliğini anlamak üzere Burrell ve Morgan'ın çalışması oldukça yararlıdır.

Burrell ve Morgan, *Sociological Paradigms and Organizational Analysis* başlıklı çalışmalarında ontolojik, epistemolojik, metodolojik ve bu çalışma açısından önemli olan insan doğasına ilişkin 4 temel varsayım ortaya koymuşlardır. İnsan doğasına ilişkin varsayıma göre, insan, karşılaştığı dışsal dünya durumlarına mekanistik hatta deterministik bir tarzda mı tepki / karşılık vermektedir? sorusu sorulmaktadır. Yani, insan ve deneyimleri dışsal çevrenin bir ürünü müdür ya da dışsal şartlarla mı koşullanmıştır? Yoksa insan daha yaratıcı bir rolle serbest iradesini kullanarak çevresini yaratan, kontrol eden midir? Buradan, insanın ya çevresi tarafından belirlendiği (belirlenimcilik) ya da iradi davranışlar (özgür irade) gösterdiği sonuçları çıkmaktadır. Yazarlar, birçok sosyal bilimcinin bu iki kutbun arasında bir yerde duruş sergilediğini ileri sürmektedir (Tekel, 2011: 3). İşte bu çalışmada, belirlenimcilik - özgür irade ikiliğini aşmak üzere eleştirel gerçekçi bir uzlaştırma denemesinde bulunulacaktır. Öncelikle, Burrell ve Morgan'ın çalışması temel alınarak buradan hareketle sosyal bilim felsefesindeki insan doğasına ilişkin temel yaklaşımlar eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilmeye çalışılacaktır. Daha sonra, bize göre söz konusu ikiliği aşmaya en çok yaklaşan ve fakat bu konuda bazı problemleri bulunan Giddens'in yapılanma kuramı belirlenim - özgür irade ikiliğine getirdiği yenilikçi bakış ve sahip olduğu problemler bağlamında ele alınacaktır. Son olarak, sosyal bilimlerdeki başat ikiliklerden olan bu ikiliğe katkı vererek, ontolojik ve episte-

molojik açıdan önemli açılımlar sağlayan Roy Bhaskar'ın eleştirel gerçekçi yaklaşımı üzerinde durulacaktır.

Sosyal Bilimlerde Belirlenimcilik - Özgür İrade İkiliğine İlişkin Temel Yaklaşımlar Ne Söylüyor?

Sosyal bilimlerde belirlenimcilik - özgür irade ikiliğine ilişkin temel yaklaşımların ortaya konulması ve tartışılması açısından Burrell ve Morgan'ın çalışmasının kayda değer bir çaba ve çerçeve olduğu ve bu çalışmada da bu bakış açısından hareket edileceği daha önce belirtilmişti. Burrell ve Morgan, *Sociological Paradigms and Organizational Analysis* başlıklı çalışmalarında örgütleri analiz etmek için farklı düşünsel ve sosyolojik bakış açılarını kullanarak bir çerçeve sunulabilir mi sorusundan hareketle genel bir çerçeve ortaya koymaktadırlar. Burrell ve Morgan, “tüm örgüt teorilerinin bir toplum teorisi ve bilim felsefesi üzerine temellendiği düşüncesinden hareketle”, ilk önce sosyal bilimlerdeki farklı yaklaşımları ontoloji, epistemoloji, insan doğası ve metodoloji açısından analize tabi tutmaktadırlar (Tekel, 2011: 2).

Yazarlara göre, “tüm sosyal bilimciler sosyal dünyanın doğası ve araştırma tarzına ilişkin, açık veya zımnî varsayımlar ile inceleme konularına yaklaşırlar”. Bunlardan birincisi, incelenecek olgunun özü ile ilgili (ontolojik) varsayımdır. Yani incelenecek olan gerçeklik bireyin dışında mı yoksa birey bilincinin bir ürünü müdür? Gerçekliğin objektif bir doğası mı vardır yoksa bireysel idrakin mi ürünüdür? Gerçeklik dışarıda verili / belirlenmiş olarak var mıdır yoksa bireyin aklının bir ürünü müdür? (Tekel, 2011: 3). Bu ontolojik soruna eşlik eden diğer bir varsayım ise epistemolojik doğa, diğer bir deyişle, bilginin temeli ile ilgilidir. Yani, birey dünyayı nasıl anlayabilmekte ve iletişim kurabilmektedir? Hangi bilgi biçimleri edinilebilir olmaktadır ve bu bilgiler doğru veya yanlış olarak nasıl sınıflandırılmaktadır? Doğru ve yanlış sınıflaması aslında epistemolojik bir duruşu gerektirmektedir. Bilgi, doğası gereği gerçek, somut, tanımlanabilir midir yoksa daha sübjektif, ruhsal, hatta doğaüstü ve her bir bireye göre farklılık mı göstermektedir? Buradan bilginin ya herkes için elde edilebilir nitelikte olduğu ya da kişisel deneyim ile elde edilebildiği sonucu ortaya çıkmaktadır (Tekel, 2011: 3).

Yazarların geliştirdiği çerçeve ve bakış açısı her ne kadar oldukça kullanışlı ve bazı noktaları anlaşılır kılsa da, pozitivist ve post-pozitivist kesim-

ler arasında keskin bir ayırım ve ayırışmaya giderek o güne değin var olan uzlaştırma denemelerine zarar verdikleri söylenebilir. Bununla birlikte, yazarlara getirilebilecek bir diğer eleştiri ise, temel aldıkları sosyal bilimlere doğa bilimleri gibi analize tabi tuttukları noktasında olabilir. Zira doğa bilimleri gibi siyah ile beyaz gibi keskin bir ayırım yapmanın oldukça zor olduğu sosyal bilimlere, gri alanları hesaba katmadan ya - ya da mantığıyla ayırttıkları çalışmalarında ve daha sonra kendilerine getirilen eleştirilerde de açıkça görülmektedir. Örneğin, Berger ve Luckmann (1967) ile Giddens (1984) çalışmaları ışığında “nesnellik-öznellik” boyutu üzerinden paradigmlar inşa ederek belirli ayırışmalar yapmanın güvenilirliğini sorgulamışlardır (Willmott’tan aktaran Erdemir ve Koç, 2010: 35). Eleştirel bakışın devamında, Deetz (1996) ve Spoelstra (2007) yer almaktadır. Deetz (1996), Burrell ve Morgan’ı geliştirdikleri çerçevede kendilerine ayrı ve güvenli bir nokta elde edebilmek için, eleştirel bakıştan kaçınarak baskın bir işlevselci bakışla bir yaklaşım sergilediklerini belirtmektedir, ki bu eleştirinin, eleştirel bakış yoksunluğu kısmına, bilimsel gerçekçi vurgusu yaparak Sargut (2012) da katılmaktadır. Spoelstra (2007) ise, benzer şekilde Kuhn’un (2008) karşılaştırılmazlık veya eş ölçülemezlik³ kavramına atıfta bulunarak insan doğasına ilişkin belirlenimci bir felsefi bakış ile özgür iradeci felsefi bakışın karşılaştırılmasının biraz kolaycılığa kaçma girişimi olduğunu ifade etmektedir.

Burrell ve Morgan’ın çalışmasının bu denli etki ederek atıf⁴ almasının yanında eleştirilere maruz kalmasının nedeni yine kendi çalışmalarında gizlidir. Burrell ve Morgan, epistemolojik ve ontolojik sorunların tüm bilimlere ilgilendirdiğini ve fakat insan doğası probleminin sosyal bilimlerle özel bir bağlantısı olduğunu ve bu sebeple bununla ilgili kabullere dayanmak zorunda olduğunu belirtmektedirler. Çünkü yazarlar sosyal bilimlerde insanın, araştırmalarının hem öznesi hem de nesnesi olduğunu vurgulamaktadırlar (Burrell ve Morgan, 1979:2; Çiftçi, 2003: 7).

Burrell ve Morgan’ın çalışmasına getirilen eleştiriler ve yazarların buna

³ Eş ölçülemezlik, iki paradigma ya da teorinin birbiriyle kıyaslanmasının veya hangisinin doğru olduğunun belirlenebilmesinin bir yolunun olmaması anlamına gelmektedir (Kuhn, 2008).

⁴ Google Scholar’a göre Burrell ve Morgan’ın çalışmasına bugüne değin (14.02.2013) toplam 6929 kez atıf yapılmıştır.

üstü kapalı bir şekilde vermiş olduğu cevap ancak belirlenimcilik - özgür irade kavramlarının ortaya konulup daha iyi anlaşılması ile ortaya çıkabilecektir. Eski Yunan'dan beri bilim insanlarını meşgul eden bu iki olgu daha önce birçok araştırmacı tarafından kavramsallaştırılmıştır (Kane, 2011: 3). Bu çalışmalardan birinde, Loewer (2008) belirlenimciliği evreni düzenleyen temel doğal yasalara ilişkin sabit ve istikrarlı bir metafizik girişim ya da iddia şeklinde tanımlamıştır. Belirlenimciliğin, kökeninde mantıksal gerekircilik olduğunu belirten yazar; kavramın geleceğe ilişkin bir epistemolojik yükü olduğundan dolayı insanlar tarafından tahmin edilebilirlik ile ilişkilendirildiğini ve belirlenimciliğin doğruluğu savının insanlığı ürküttüğünü belirtmiştir (Loewer, 2008: 327-331). Reed (2003) ise, belirlenimciliğin sosyal aktörlerin eylemlerinin tahmin edilebilirliği, hesaplanabilirliği ve etkilenebilirliği ile ilgili bir durum olduğunu; belirlenimci yapılarda yapının aktörün eylemlerini ve programlarını dikte ettiğini ve onun üzerinde kontrolde bulunabildiğini ifade etmektedir (Reed, 2003: 294).

Lane (2001a) çalışmasında insan doğası kavramından yola çıkarak, biraz da özgür iradeci bir bakışa bir nebze olsun savrulularak, insan doğasına ilişkin belirlenimci bir felsefenin kabulünün biraz zor olduğunu; iradeci yaklaşımın insanlığa yaratıcılığı ve değişimi getirebileceğini belirtmektedir (Lane, 2001a: 102). Bu noktada, yazarın insan eyleyenliği konusunda objektif bir bakış açısı sunmadığını ve insan eyleyenliğine (biraz) romantik bir şekilde yaklaştığını söylersek abartmış olmayız. Benzer şekilde Hollis (1994), doğadaki nedenselliğe yaslanarak belirlenimciliği her olay ya da durumun belirli bir nedeni olduğu şeklinde tanımlamıştır (Hollis, 1994: 12-13). Bu tanımlamada da, Lane'in (2001a) tanımlamasına benzer şekilde, aşırı (Humecu) nedenselliğe vurgu ya da savrulma olarak ifade edebileceğimiz bir problem bulunmaktadır.

Kane (2011) ise, belirlenimciliği ve özgür irade kavramlarının kişisel (kişiden veya kendimizden hareketle) ve objektif bakış açılarından tanımlanması gerektiğini belirtmektedir. Buna göre, kişisel bakış açısından aktörler yapıyı belirleyen özgür iradeye sahip eyleyenler iken; objektif bakış açısından aktörler yine seçimlerini yaparlar fakat başkaları tarafından belirlenen şartlar altında ya da alternatifler arasından yaparlar (Kane, 2011: 4-5). Bizce, buraya kadar verilen tanımlamalar içinde, belirlenimcilik-özgür ira-

de tartışmasında yapı ile aktör arasındaki dengeyi en fazla muhafaza eden tanım Kane'in (2011) tanımıdır. Bu noktada, son olarak özgür irade kavramına bakmak gerekmektedir. Benzer dengeyi koruyan özgür iradeye ilişkin bir tanımlamada Arseculeratne (2009), özgür irade kavramını zihinle ilişkili şekilde tanımlayarak; özgür iradenin aktörün uygun seçenekler arasından seçim yapmasına ilişkin zihinsel bir durum olduğunu belirtmiştir (Arseculeratne, 2009: 1). Kane (2002) bir başka çalışmasında, özgürlük kavramından yola çıkarak, modern dünyada özgürlüğün en önemli olgu olduğunu, bunun sebebini ise, insanların kendilerini özgür hissettiklerinde arzularına ilişkin fırsat ve kapasitelerin kendilerine bağlı olduğunu düşündüklerini ifade etmektedir (Kane, 2002: 2).

Sosyal bilim felsefesi tarihindeki belirlenim-özgür irade tartışmasının kökenlerinin eski Yunan'a götürülebileceği daha önce belirtilmişti. Bu noktada, söz konusu bu tartışmada klasik fizik ve daha sonraki çalışmalarda ortaya konan kuantum fiziğindeki gelişmeler belirlenim - özgür irade ikiliğine ilişkin önemli çıkarımlarda bulunmamıza yardımcı olabilir. Tartışmaya fizikçi bakış açısıyla baktığımızda, evren hakkında bütüncül ve belirlenimci bir görüşün ilk kez Newton fiziği ile benimsendiği görülmektedir. Newton yasalarının evreni tarif etmedeki başarısından etkilenen Laplace, sistemli bir şekilde bilimsel determinizmi ilk dile getiren kişilerden biridir. Laplace'a göre, evrenin bütün parçacıklarının belli bir andaki konum ve hızlarına dair bütün ayrıntıları bilen üstün bir zekâ (Laplace'ın cini - Laplace's demon), evrenin geçmişine ve geleceğine dair bütün her şeyi bilebilir (Laplace, 2009: 250; Taslaman, 2011: 2). Evreni, kendi dışından müdahale almayan bir alan olarak kabul eden natüralizm ile madde dışında hiçbir cevher bulunmadığını savunan materyalizm ve bu noktada devreye giren Laplace'ın belirlenimciliği bir araya geldiğinde; insanoğlunun geleceğinin, dünyanın olduğu büyük patlamadan beri bilindiği ya da belirlendiği söylenebilir. Fakat bu görüşün bizi kaderciliğe ya da belirlenimci bakış açısıyla söylersek kaderci ya da teolojik bir belirlenimciliğe götürebileceği gibi tehlikeli noktaları bulunmaktadır (Kane, 2002: 5).

Laplace belirlenimciliği mutlak doğru olarak kabul ederken, Newton mekaniğine yaslanmıştır. Fakat yaşanan gelişmeler sonucu Newton mekaniği kuantum mekaniği tarafından sarsılmış ve belirlenimciliğe ilişkin soru-

lar ve sorunlar tekrar gündeme gelmiştir (Loewer, 2008: 331). Bu noktada, kuantum mekaniğindeki Heisenberg'in belirsizlik ilkesi belirlenim - özgür irade tartışmasına önemli çıkarımlar sağladığından üzerinde durulmayı hak etmektedir. Heisenberg'in belirsizlik ilkesi atom-altı bir parçacığın yerini ne kadar iyi hesaplırsak, hızının o kadar belirsizleşeceğini; hızını ne kadar iyi hesaplırsak, konumunun o kadar belirsizleşeceğini söylemektedir (Sargut, 2010: 48). Atom-altı dünyadaki bu belirsizliklerin, gerçek dünyadaki var olan ontolojik bir belirsizliğe mi, yoksa bizim epistemolojik durumumuzdan kaynaklanan bir belirsizliğe mi karşı geldiği konusunda en ünlü fizikçiler dahi kendi aralarında itilafa düşerek, belirsizliğe ilişkin cehaletimizden kaynaklanan belirsizlik, deneysel ve kavramsal sınırlılıklarımızdan dolayı belirsizlik ve objektif indeterminizm olarak belirsizlik olmak üzere 3 gruba ayrılmışlardır (Taslaman, 2011: 9-10). Burada belirlenim - özgür irade tartışması açısından duruşu ve söyledikleri ile tartışma açısından Karl Popper'in orijinal bir pozisyonda olduğu söylenebilir. Zira Popper'in, fizikte indeterminizme en büyük desteği veren Heisenberg'in belirsizlik ilkesine karşı çıkmış olduğu, bununla birlikte kuantum kuramından bağımsız olarak insan özgürlüğüne tehdit olarak gördüğü Laplace'ın katı belirlenimciliğine karşı indeterminizmi ya da özgür iradeyi savunduğu söylenebilir (Taslaman, 2011: 10).

Sargut (2010), Popper'in bilimsel belirlenimciliği anlayabilmek için yaklaşımın temel varsayımlarının ele alınması gerektiğini ifade ettiğini belirtmektedir. Buna göre, dinsel belirlenimcilik tanrı ile özdeşleşirken, bilimsel belirlenimciliğin başvuru noktası doğadır (Sargut, 2010: 47-48). Bu noktada, Popper, bilimsel belirlenimcilik ile dinsel (ya da kaderci) belirlenimciliğin ayrıştırılması gerektiğini ifade etmektedir. Bu noktada, Popper'in insan özgürlüğüne tehdit olarak gördüğü Laplace'ın katı belirlenimciliğine karşı indeterminizmi ya da özgür iradeyi neden savunduğu açıklığa kavuşmaktadır. Zira Sargut'un (2010: 48) aktardığına göre, Popper doğa bilimlerinden ve verilerden yola çıkarak gelecekteki tek bir olayın bile kestirilememesi durumunda, bilimsel belirlenimciliğin yadsınması gerektiğini belirtmektedir. Her ne kadar Popper'in kavramsallaştırmaları, fizikteki gelişmeler, kuantum mekaniği ve belirsizlik ilkesi bir kenarda duruyor olsa da, belirlenimci kanat kişinin seçimlerini bile belirleyen "makro belirleyiciler egemenliklerini sürdürüyor" şeklinde ifade edilebilecek bir belirlenimin hala

mevcut olduğunda ısrar etmektedir (Sargut, 2010: 48). Bu ısrarlı karşı ko-yuşlardan en güçlüsü belki de Searle (1994)'den gelmektedir. Searle, Heisenberg'in belirsizlik ilkesinin yorumunun kişinin felsefi bakışına bağlı olduğunu söyleyerek, atom altı parçacıklarda nesnel anlamda bir anti de-terminizm olsa bile bunun atom üstü dünyada da olması gerekemeyebileceğini belirterek; Heisenberg'in belirsizlik ilkesinin belirlenimciliği çürütecek güçte olmadığını vurgulamaktadır (Searle, 1994: 766).

Belirlenim - özgür irade ikiliğinin okunabileceği bir diğer alan Skinner'ın adıyla anılan davranışçılık ve bu yaklaşımın özgür iradeye ilişkin varsayımlarıdır (Skinner, 2002a). Skinner, belirlenim - özgür irade ikiliğinde toplumsal koşullara vurgu yapan kuramcılar arasında yer alırken; çevremizin koşullandırıcı etkisine dikkat çekmiştir (Skinner, 2002b). Skinner'ın psikolojik ve sosyal belirlenimciliğe ilişkin insanın her düşüncesinin genetik mirası ve dışsal çevresi tarafından belirlendiğine ilişkin bir iddiası bulunmaktadır (Skinner, 2002a). Onun vurgusu, Burrell ve Morgan'ın çerçevesinde insan bağımsızlığı ya da insan doğasına ilişkin genişliği temsil eden bir skalaya karşılık gelmektedir. Belirlenimcilik sıfır noktasında yer alırken, skalanın diğer yanında özgür irade yer almaktadır (Lane, 2001a: 112).

Belirlenim - özgür irade ikiliğine Skinnerci bakış açısı beraberinde karar alırken oluşan nörolojik ya da sinirsel gelişmeleri inceleme gereğini getirmektedir. Bu konuda, Benjamin Libet'in etkileyici sonuçlar içeren yayınları eylemin özgür iradesi bağlamındaki soruları tekrar gündeme getirmiştir. Libet (2011), karar alma konusundaki özgür iradeyi ortaya koymak için merkezi sinir sistemini incelemiş ve kişinin eyleminin o eyleme ilişkin kararından önce gerçekleştiğini bulgulamıştır (Libet, 2011). Fakat Libet'in (2011) çalışmasının bulgularının, kullandığı yöntem ve elde ettiği sonuçlar nedeniyle şimdilik savunulamayacağını belirtenler de vardır (Robinson, 2012: 395). Searle (2001) de, özgür irade probleminin aslında nörolojik bir problem olup olmadığı sorusunun oldukça önemli olduğunu belirterek; Robinson (2012)'u destekler şekilde, kişinin özgür iradesi olduğu varsayımında bulunmak için özgür iradeyi kanıtlayacak insan beynine ilişkin bir nörolojik gerçekliğe sahip olmamız gerektiğini ifade etmektedir (Searle, 2001: 503).

Son olarak, belirlenimcilik - özgür irade ikiliğine ilişkin postmodern ve sosyal inşacı yaklaşımlardan bahsetmekte fayda vardır. Belirlenimcilik-

özgür irade probleminde postmodern bakış açısı özgür iradeden yana tavır koymaktadır (Slife ve Fisher, 2000). Postmodernlere göre, insandan bağımsız bir gerçeklik bulunmadığı için insanlar içinde buldukları toplumu etkileyebilecek kapasitededir (Cooper ve Burrell, 1988). Reed (1997) ise, belirlenimcilik - özgür iradeye ilişkin postmodern yaklaşımda tutarsız ve etkileşimin ihmal edildiği bir aktör - yapı kavramsallaştırması bulunduğunu belirtmekte; bazı kavramsallaştırmalarda yapının diğer bazılarında ise aktörün ihmal edildiğini ifade etmektedir (Reed, 1997: 27-28). Diğer yandan, postmodern yaklaşımın aktör - yapı ikiliğine getirdiği bakışın neden sorunlu olduğuna ilişkin cevap gerçekçi bakış açısına sahip Ackroyd ve Fletwood'dan (2000) gelmektedir. Buna göre, yazarlar yapıların postmodernlerin düşündükleri gibi aktörlere bağımlı olduğunu ve fakat postmodernlerin söyledikleri gibi tamamen aktör tarafından da belirlenmediklerini vurgulamaktadırlar (Ackroyd ve Fletwood, 2000: 12). Berger ve Luckmann (1967) tarafından geliştirilen sosyal inşacı yaklaşım ise Lane (2001b: 295) tarafından ikiliği çözmeye yönelik bütünlendirici bir yenilikçi çalışma olarak değerlendirilmiştir. Yazar, bu yaklaşımın sosyal yapının devam eden insan eylemi tarafından oluşturulduğunu ifade ederek; Berger ve Luckmann (1967)'ın bu faaliyeti bir döngü şeklinde ele aldıklarını belirtmiştir (Lane, 2001b: 295).

İkiliği Aşmaya Yaklaşmak: Giddens'in Yapılanma Kuramı

Belirlenimcilik - özgür irade ikiliğini aşma yolunda son yıllarda bazı düşünürler önemli çabalar göstermektedir. Giddens ve daha sonra ayrıntılı şekilde analiz edeceğimiz Roy Bhaskar bu konuda ilk akla gelen isimlerdendir. Bu bölümde, Giddens'in yapılanma kuramının sosyal bilimlerde aktör-yapı ikiliğine getirdiği yeni soluk ve bu soluğun kesildiği noktalara ilişkin bazı gözlemler ortaya konulacaktır.

Giddens'in yapı - aktör ikiliğini çözmeye yönelik olarak geliştirmiş olduğu kuram yapılanma kuramıdır. Giddens kişi ve toplum yapısının birbirinden ayrılmaz niteliğine yapıların ikiliği (duality of structures) ya da artık sosyal bilimlerde vazgeçilmez kavramlardan biri haline gelmiş olan yapılanma (structuration) adını vermektedir (Yalvaç, 2010: 15). Giddens, yapısalılık ve bireyselciliğin dogmatizmine karşı çıkmış ve onun yerine yapılanma teorisini önermiştir. Bu düşünce, toplumsal yapılar içinde bireylerin

kendini ifade edecek ve zamanla bu yapıları daha iyileriyle değiştirebilecek güce ve özgürlüğe sahip olduğunu anlatmaktadır. Ona göre, ne toplum ne de birey tam güçlü konumdadır. Onlar daha ziyade paranın iki yüzü gibidirler. Toplumsal yapılar bir yandan insan eylemi tarafından yaratılırken, öte yandan insan davranışını ve toplumsal hayatı tanımlar ve belirler. Bu yüzden Giddens'in toplumsal yapıların hem insani faillikten meydana geldiğini hem de onu yarattığını anlatan 'yapının ikiliği' fikrini savunur. Yapı ve faillik Giddens'in teorisinin merkezi unsurudur (Uca, 2010: 44). Giddens yapısalcılıkta eylem ve aktör olmadığını, bunların yerine ihtiyaçlar ve rol beklentileriyle harekete geçen davranışlar olduğunu belirterek, bu durumu sahnede önceden yazılmış metne göre rol oynayan aktörlerin durumuna benzetmektedir (Giddens'tan aktaran Yıldırım, 1999: 29).

Giddens'a göre sosyal bilim hem bireylerin anlamlı eylemlerini hem de bu eylemlerin gerçekleştiği sosyal ortamların yapısal özelliklerini incelemelidir. Yapı hem eylem tarafından yeniden üretilir hem de eylemi kendisi meydana getirir. "Sosyal yapılar insan eylemi tarafından oluşturulurlar ama aynı zamanda bu oluşumun ortamını da meydana getirirler" (Giddens'tan aktaran Yıldırım, 1999: 31). Yapıyı, eylemin var ettiğini savunmak eylemden önce yapı olmadığını kabul etmeyi gerektirir. Ancak eylemden önceki süreçte bir yapı içerisinde eylem gerçekleştirilir. İnsanlar toplumu yaratmazlar toplum insanlardan öncede vardır. Yapıda hiçbir zaman kendiliğinden var olmaz, yapı eyleyenin, eylemi tarafından yaratılır. Eyleyen ile yapı arasında karşılıklı bir ilişki süreci bulunmaktadır. Eylem, hem yapının aracı, hem de yapının sonucudur (Uca, 2010: 45; Whittington, 1992).

Giddes'in ortaya koymuş olduğu yapılanma kuramının birçok farklı yönünün olduğu belirtilmektedir. İlk olarak, Giddens'in kuramındaki aktör ve yapının bir paranın iki yüzü gibi aynı gerçekliğin farklı tarafları olduğu vurgulanmıştır. Bununla birlikte ve daha ilginç bir değerlendirme ise, aktör ve yapı kavramlarının ontolojisine yöneliktir. Buna göre, yapı denen kavram aktörün zihninde ya da davranışında kendine yer bulan (ya da ortaya çıkan) sanal bir varlık iken; yapıların gerçekte var olan maddi varlıklar olmadığı, onların bilgili aktörlerin eylemleri sırasında oluşan zihindeki izler olduğu belirtilmiştir (Giddens, 1987: 21). Bununla birlikte, Giddens'in kuramını geliştirirken, 2 tür orijinal kavramsallaştırma gerçekleştirdiği belir-

tilmektedir. Bunlardan ilki, kişisel (personel) ve aktör kavramlarını birleştirerek kurguladığı ve bilgi sahibi aktör anlamında kullandığı kişisel aktör kavramı iken; ikincisi aktör ve etkili kavramlarını kullanarak kurguladığı ve eylemlerin nedenleri hakkında fikir sahibi olan anlamında kullandığı etkili aktör kavramıdır (Varela, 2009: 10). Yapılanma kuramında, insan eyleyenliği ve sosyal yapı dönüşlü bir şekilde oluşmaktadır. Bu oluşumda, sosyal sistemlerin yapısal özellikleri aktörlerin eylemlerinin hem ortamı hem de çıktısıdır. Sosyal aktörlerin günlük faaliyetleri geniş sosyal sistemin unsurlarını tekrar tekrar üretmektedir. İşte ikicil doğa olarak adlandırılan bu olgu yapılanma kuramının merkezidir (Lane, 2001b: 297).

Belirlenim - özgür seçim ikiliğinde Giddens'in kuramının neden tam anlamıyla çözüm getiremediğini anlayabilmek için Giddens'a getirilen eleştirilere göz atmakta fayda vardır. Kuram ilk çıkış noktasından itibaren ana neden özgür iradeye fazla yaslanması olmakla birlikte farklı sebeplerle farklı kesimler tarafından eleştiriye tabi tutulmuştur. Bu eleştiriler içinde daha gerçekçi bir bakış sunan Archer ve Bhaskar'ın eleştirileri dikkat çekicidir. Giddens'a getirilmiş olan eleştirilerin odak noktasını insan eyleyenliğine fazlaca yaslanarak özgür iradeci bakışa savrulduğu noktası oluşturmaktadır. Perez (2008), bu eğilimin temelde 3 probleme neden olduğunu belirterek; bu problemleri (a) Giddens'ın aktörün eyleyenliğini ve bilgilenbilirliğini fazlaca abarttığını, (b) aktör dışındaki çevresel sınırlılıkları görmezden geldiğini ve (c) yapıyı sanal bir varlık olarak kavramsallaştırdığı olarak belirtmektedir (Perez, 2008: 3).

Yukarıda sıralanan eleştirileri 2 ana grupta toplayabiliriz. İlk iki eleştiri aktörün fazlaca ön planda olması şeklinde adlandırılabilirken; üçüncü eleştiriye yapının ihmali diyebiliriz. Nitekim Bhaskar (1989: 91) da, eyleyenliği ve bilgilenbilirliği fazlaca abartılmış olan aktör varsayımının Giddens'ın kavram bağımlı tezinden tamamen bir cayma olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte, Giddens'a getirilebilecek en önemli eleştirilerden biri, aktör-yapı ayırımının tam olarak bulanık kalmış olması ya da yapıların da yeri geldiğinde birer aktör olup olmadıkları sorusunun cevapsız kalmış olmasıdır (Reed, 1997: 33).

Daha önce de belirttiğimiz üzere, Giddens'ın kuramına en önemli eleştiriler Archer'dan gelmektedir. Archer ilk olarak, aktör-yapı kavramsallaştı-

ılması ile ilgili bir inceleme problemi olduğunu belirtmektedir. Buna göre, aktör ve yapı aynı anda oluştuklarından bu ikisi arasında bir ayırım yapılamamaktadır. Bu, yapı ve aktörün ayrılamaz olduğu ve aralarında bir otonom alanın olmadığı anlamına gelmektedir. Böyle olunca yapı ve aktör arasındaki etkileşim incelenemez hale gelmektedir (Archer'dan aktaran Yıldırım, 1999: 40; Whittington, 1992: 697). O, devamında, bu birbirinden ayrılmazlığı eleştirerek, Giddens'in ağırlık verdiği aktörün özgürlüğü için bir derecelendirme yapması ve aktörün dışsal sınırlılıkları ortaya koyması durumunda kuramının daha sağlam yere basabileceğinden bahsetmektedir (Perez, 2008: 4). Archer, bu sayede, aktörün özgür irade durumlarındaki şartları ve hangi yapısal sınırlılıklarda eylemde bulunduğunun daha iyi anlaşılabilirliğini belirtmektedir (Reed, 2003: 291). Archer (1982) son olarak, Giddens'in kuramı ile ilgili eleştirilerini 3 başlık altında toplayarak; ilk olarak toplumda aktif ve eyleyen bir aktör tanımlamasının sorunlu olduğunu, daha önce de vurgulandığı üzere aktör bilgilenebilirliğine fazlaca kapıldığını ve nihayetinde aktör-yapı ilişkisinde zaman boyutunun ihmal edildiğini belirtmiştir (Archer, 1982: 456-457).

Belirlenim - Özgür İrade İkiliğini Aşmak:

Roy Bhaskar'ın Eleştirel Gerçekçiliği

Belirlenim-özgür irade ikiliğinde gerçekçi bakışın bu probleme ilişkin buraya kadar sıralanan yaklaşımlara göre bir adım önde olduğu söylenebilir (Varela, 2009:3). Zira Reed (1997: 29) gerçekçi yaklaşımın soruna bakışta ontolojik ve analitik açıdan iyi bir alternatif olduğunu ve problemin önündeki bazı taşları yerinden oynatarak entelektüel ve etik açıdan bize bazı kapılar aralayabileceğini belirtmektedir (Reed, 2003: 306). Gerçekçiliğe göre, bilimsel teorilerin önde gelen amacı, gözlenebilen olayların ve bunlar arasında var olan düzenli ilişkilerin nedensel açıklamasını yapmamızı mümkün kılmaktır. Ayrıca, bu açıklamalar nedensel süreçlerde bulunan altta yatan yapı ve mekanizmalara işaret etmelidir. Teoriler bu yapıları ve mekanizmaları betimlemekle görevlidir (Keat ve Urry, 2001: 58).

Roy Bhaskar'ın *The Possibility of Naturalism* adlı kitabı, eleştirel gerçekçilik akımının sosyal bilimler alanındaki temel kurucu metni olmuştur. Temel amacının, “özde realist bir bilim görüşüne dayanan, asgari standart-

ları sağlamış ve anti-pozitivist bir natüralizmi” savunmak olduğunu söyleyen Bhaskar, “Toplumlar, bizim için bilgi nesnesi olmalarını mümkün kılan ne tür özelliklere sahiptirler?” sorusunu sorarak, kendi eleştirel natüralizm anlayışını sosyal bilimlere uygulamayı ve buradan bütünlüklü bir bilim nosyonuna ulaşmayı amaçlamaktadır (Öğütle, 2010: 1).

Eleştirel gerçekçiliğe göre hem sosyal bilimlerin hem de doğa bilimlerinin amacı pozitivist felsefede olduğu gibi öngörme ve kontrol değil, olay ve davranışların neden ortaya çıktığının açıklanmasıdır (Manicas, 2006: 1). Eleştirel gerçekçiliğin en temel varsayımlarından bizden ve bizim varoluşumuzdan bağımsız, bir gerçeklik olduğu ve bilimin amacının bu gerçekliği ortaya çıkarmak olduğudur. Bu bakımdan eleştirel gerçekçilik ontolojik olarak hem pozitivistimin hem de post-pozitivistimin yaklaşımlarından farklılaşmaktadır. Bhaskar, gerçekliği geçişli ve geçişsiz olarak ikiye ayırarak, ontolojisini temellendirmektedir. Buna göre, Bhaskar “geçişsiz nesnelere” kavramıyla bizden bağımsız gerçek dünyada biz olmasak da varolacak olan gerçek nesnelere ve aralarındaki ilişkilerden bahseder ve gerçekçiliğin geçişsiz nesnelere’i kabul ettiğini belirtir. “Geçişli nesnelere” ise günümüz bilimi tarafından bilginin unsurları içinde biçim verilen yapay nesnelere dir. Bunlar belirli bir bilimsel okul ya da çalışan için öncel olarak varolan yerleşik olgu ve teorileri, paradigma ve modelleri, yöntem ve soruşturma tekniklerini içermektedir (Alayoğlu, 1997). Gerçeğin temeli olarak insan unsuruna öncelik verilmesi nedeniyle Bhaskar hem pozitivistimi hem de post-pozitivistimi insan temelli görüşler olarak niteler ve eleştirel gerçekçiliğin insanın dışında var olan gerçekçiliğinden ayırmaktadır (Bhaskar’dan aktaran Yalvaç, 2010: 6).

Bhaskar’a göre bilim felsefesi, kurgulanmış ikiliklerin hâkimiyeti altındadır (Türk, 2012: 199). Bhaskar, *The Possibility of Naturalism* adlı eserinde modern bilime egemen olan ikilikleri ve bölünmeleri eleştirmektedir. Bhaskar’a göre batı felsefesi Aristo ve Eflatun’dan beri keskin kutuplaşmalar ve ikilikler üzerine kurulmuştur. Bugün çağdaş bilim düşüncesinin tamamında görülen ikilikler belirlenim-özgür irade, pozitivistim - hermenötik, toplumculuk - bireycilik, yapı - aktör, zihin - beden arasındaki ikiliklerdir. Bhaskar’ın geliştirdiği eleştirel gerçekçilik felsefesi kutuplaşmaları oluşturan ikilikler arasından yeni bir yol bularak aşmayı amaçlamaktadır. İkiliğin olduğu her yerde eleştirel gerçekçilik üçüncü bir pozisyona ulaşmayı hedeflemek-

tedir. Bu üçüncü pozisyonda keskin kutupların ve zıtlıkların arası bulunmaya ve uç görüşler bir kapta eritilme çalışılmaktadır (Sunar, 2007: 92-93).

Bhaskar, ikilik mantığını benimseyen yaklaşımların sosyal yapıyı, “ya - ya da” mantığıyla, tek taraflı aldıklarını belirtmiştir. Buna göre, yapıya ve onun aktörler üzerindeki belirleyiciliğine odaklanan çalışmalar, yapıları maddesel ve aktörlere dışsal olarak gördüklerini; onların yapıların, sosyal olguların incelenmesinde açıklanmaları gerektiğini düşündüklerini, öznenin nedenselliğini ve gücünü yadsıdıklarını ifade etmektedir. Öte yandan, aktöre önem verenler de yapıları yalnızca düşünsel olarak ele almaktadırlar. Bu yönde yapıların, varlığını / dışsallığını yadsıyarak, yalnızca aktörlerin öznel anlamlandırmalarının sosyal olguların incelenmesinde yeterli olduğunun üzerinde durmaktadırlar (Bhaskar’dan aktaran Aslan, 2010: 92-93). Bhaskar ise, yaptığı kavramsallaştırma ve ortaya koymuş olduğu model ile bunun böyle olmadığını; yapı ve aktörlerin her ikisi de gerçek olan ayrı fakat birbirlerine karşılıklı bağımlı ve etkileşim içinde olduklarını belirtmektedir (Benton ve Craib, 2008: 169; Lewis, 2000: 250). Bhaskar’ın eleştirel gerçekçiliği, insan eylemi ile sosyal yapı arasında ontolojik ve epistemolojik bir ayrım yapmasını zorunlu kılmaktadır (Reed, 1997: 30). Bununla birlikte, eleştirel gerçekçilik, sosyal yapıları amaçlı insan eyleyenliğinin olmazsa olmaz bir şartı olarak görmektedirler. Onlara göre, aktörlerin konuşmak, araba sürmek, para bozdurmak ve ders vermek gibi faaliyetleri gerçekleştirirken dil, otoyollar, bankacılık sistemi ve öğretmen - öğrenci ilişkileri gibi yapılara ihtiyaçları vardır. Yani, sosyal yapılar amaçlı insan eylemlerine olanak sağlamaktadır (Lewis, 2000: 251).

Bhaskar, sosyal bilimleri açmaza sokan belirlenim - özgür irade ikiliğini aşmak için aktör - yapı üzerine kurulu bir model geliştirmiştir. Bu model *Dönüşümcü Sosyal Eylem Modelidir - Transformational Model of Social Activity* (Bhaskar, 1998; Bhaskar, 1986; Pratten, 1993: 113). Bhaskar’a göre her türlü toplumsal eylem önceden var olan sosyal biçimlerin varlığını varsayar. Bhaskar’ın belirttiği gibi “toplum hem her zaman için insan eyleminin bir şartıdır” hem de insan eyleminin sonucu olarak sürekli yeniden üretilir veya değiştirilir (Yalvaç, 2010: 14-15). Bu modele göre, yapı aktörü önceler. Aktör, kendi yarattığı yapıların içinde değildir ancak kendisinden önce oluşmuş yapıların içindedir. Aktör, bu yapıları ya yeniden-üretir ya da

değiştirebilir ancak, onlar kendi yaratımları değildir. Bu model, çalışmanın girişinde alıntılıdığımız Marks'ın sözü ile birebir uyuşmaktadır (Aslan, 2010: 97). Bhaskar'ın modelindeki ayırım, onun gerçekçi felsefesinin ana noktasını oluşturur. Buna göre, yapıların, aktörlerin saptamasından, bilgisinden bağımsız bir gerçekliği bulunmaktadır ve bu şekilde etkilerini sürdürmektedir (Ackroyd ve Fleetwood, 2000: 11).

Bhaskar'ın modelini ve söz konusu ikiliğe getirdiği yeni bakışı açısını anlamlı kılan birkaç nokta bulunmaktadır. Bu noktaları da, özellikle bir önceki bölümde incelediğimiz Giddens'in yapılanma kuramı ile karşılaştırarak ortaya koyabiliriz. İlk olarak Archer (1998), Bhaskar'ın modeli ile Giddens'in yapılanma kuramı arasındaki farkı, Giddens'ta yapı ile aktörün ayrıştırılamaz oluşu söz konusudur; oysa Bhaskar'ın modelinde yapı önce gelir; zira yapı ile aktörün ağırlıkları ve sorumlulukları eşitlenemez diye açıklamaktadır (Archer'dan aktaran Türk, 2012: 200). Bununla birlikte, Bhaskar (1998)'a göre, Giddens'in modelinde yapı daima aktöre dönüşme riskiyle karşı karşıya iken kendi modelinde aktörler sosyal yapıya indirgenemez bir doğal içeriğe sahiptir (Sunar, 2007: 93). Bu noktayı, Lewis (2000) de vurgulayarak, eleştirel gerçekçi bakıştakine göre yapılanma kuramındaki sosyal yapının iradeci bir aktör varsayımına oldukça fazla yaslandığını belirtmektedir (Lewis, 2000: 250). Bu noktada, getirebileceğimiz son eleştiri, Giddens'in bilgili ve fazla eyleyen aktörünün yapıyı önce yaratıp daha sonra onun tarafından sınırlandırıldığı izahının Bhaskar'ın tersine inşacı yaklaşıma fazlaca yaklaşarak savrulduğu olabilir.

Sonuç Yerine

Sosyal bilimlere içine çeken belirlenim - özgür irade sorunsalı, birçok sosyal bilimcinin bu konuya ilgi duymasına ve bu ikilik ile ilgili çözüm getirmeye çalışmasına sebep olmuştur. Çalışmada da, değinildiği üzere, bu denemelerin bir kısmı daha başlangıçta ağır eleştiriler alarak akamete uğramış, diğer bir kısmı ise belli bazı sorunları taşımakla birlikte söz konusu ikiliğe bütüncül ve önemli bir bakış açısı getirmiştir.

Eleştirel gerçekçilik, gerçekliğe ilişkin ortaya koymuş olduğu ontolojik yaklaşımla bizce belirlenim-özgür irade ikiliğine mevcut yaklaşımlar içinde en olanaklı cevaplar sunan yaklaşımdır. Bununla birlikte, söz konusu ikili-

ğin çözümüne ilişkin daha önce geliştirilmiş yaklaşımların bazı varsayımlarına yaslanarak bunları daha ileri bir noktaya taşınması onu diğer yaklaşımlardan ayıran ve bu ikiliği çözmeye neden (şimdilik) en iyi aday olduğunu ortaya koyan bir olgudur. Bu noktada, Bhaskar'ın önerisinin neden bu denli değerli olduğunun en önemli göstergesi söz konusu ikiliğin kökeninde yatmaktadır. Zira ikiliğin kökenine inildiğinde, kişi kendini sosyal bilimlerdeki en hararetli tartışmaların içinde bulabilmekte ve Bhaskar'ın da yukarıda bahsettiği ya ya da mantığı ile hareket ederek uçlara savrulmaktadır. Oysa Bhaskar ikiliğe ilişkin klasik ara bulucu uzlaştırma denemelerini (keskin kutuplar ile uç görüşleri bir kaptan eritmeye çalışarak) bir adım öteye taşıyarak, sosyal bilimlere açmazlara sokmadan ve kendi natüralizm anlayışı bağlamında bir çözüm sunmaktadır. Sanırız, Bhaskar'ın modeli söz konusu ikiliği aşma noktasında sosyal bilimlerdeki en önemli adaydır.

Determinism Debates in the Philosophy of Sciences:

A Critical Realist Introduction

Abstract: It is found that there have been dualities in the history of science since the Ancient Greek. One of the most important dualities is determinism-free will debate. As any other debate in the philosophy of science, determinism-free will debate was tried to be understood and solved. The Roy Bhaskar's critical realism perspective is still the most significant challenge to deal with the dualities. Critical realism asserts the realist philosophy of science in the social science while avoiding empiricism and Humean causality of positivism, relativity of postmodernism. In this study, first it is presented the different perspectives on the determinism-free will duality in the social science and then discussed the arguments on these perspectives to deal with the duality. It is concluded with the discussion of why and how the critical realism of Bhaskar solve the this duality.

Keywords: Philosophy of Science, Determinism, Free Will, Critical Realism

Kaynakça

Ackroyd, S., and S. Fleetwood (2000). "Realism in Contemporary Organisation and Management Studies". in (eds.) Stephen Ackroyd ve Steve Fleetwood

- (2000). **Realist Perspectives on Management and Organisation**. London: Routledge, s.3-25
- Alayoğlu, A. O.**, “Realist Bir Kopuř Tanımlama Girişimi”, **Teori ve Politika Dergisi**, <http://www.teorivepolitika.net/index.php/okunabilir-yazilar/item/44-realist-bir-kopus-tanimlama-girisimi>, (11.02.2013).
- Archer, M. S.** (1982). “Morphogenesis versus Structuration: On Combining Structure and Action”. **British Journal of Sociology**, 33: 455-483.
- Archer, M. S.** (1998). “Realism in the Social Sciences”. in (eds.) Margaret Archer, Roy Bhaskar, Andrew Collier, Tony Lawson ve Alan Norrie (1998), **Critical Realism: Essential Readings**. London: Centre for Critical Realism & Routledge. s.189-205
- Aslan, A.** (2010). “Örgüt Çalışmalarında İkiciklerin Ötesinde Bir Meta-Kuram: Eleştirel Gerçekçilik”, **Birinci Örgüt Kuramı Çalıştayı**, Ankara: Bařkent Üniversitesi.
- Arseculeratne, S. N.** (2009). “The Problem of Free-will versus Determinism”, **Sri Lanka Journal of Social Sciences**, 31/32.
- Benton, T. ve I. Craib**, (2008). **Sosyal Bilim Felsefesi Toplumsal Düşüncenin Felsefi Temelleri**, İstanbul: Sentez.
- Berger, P. L. and T. Luckmann** (1967). **The Social Construction of Reality**, New York: Doubleday.
- Bhaskar, R.** (1989). **Reclaiming Reality**. London: Verso.
- Bhaskar, R.** (1998). **The Possibility of Naturalism: A Philosophical Critique of the Contemporary Social Sciences**, London: Routledge.
- Bhaskar, R.** (1986). **Scientific Realism and Human Emancipation**, London: Verso.
- Burrell, G. and G. Morgan** (1979). **Sociological Paradigms and Organisational Analysis**. New Hampshire: Heinemann.
- Cooper, R. and G. Burrell** (1988). “Modernism, Postmodernism and Organizational Analysis”. **Organization Studies**, 9(1): 91-112.
- Çiftçi, A.** (2003). “Sosyal Bilimlerde Temel Tartışmalar”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. XVII, 3-28.
- Deetz, S.** (1996). “Describing Differences in Approaches to Organization Science: Rethinking Burrell and Morgan and their Legacy”. **Organization Science**, (7) 2, p.191–207.
- Erdemir, E. ve U. Koç** (2010). “Postmodernizm ve Komplekslik: Örgüt Kuramı Bağlamında Paradigmatik Bir Tartışm”, **Eskiřehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt 5, Sayı 1, 25-48.

- Fay, B.** (2005). **Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi** (Çeviri: İ. Türkmen). İstanbul: Ayrıntı.
- Giddens, A.** (1984). **The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration**, Cambridge: Polity.
- Giddens, A.** (1987). **Social Theory and Modern Sociology**, Cambridge: Polity.
- Hollis, M.** (1994), **The Philosophy of Social Science: An Introduction**. Cambridge: Cambridge University Press.
- (ed.) **Kane, R.** (2002). **Free Will**. Malden, MA: Blackwell.
- Kane, R.** (2011). "Introduction: The contours of Contemporary Free Will Debates". in (ed.) Robert Kane (2011), **The Oxford Handbook of Free Will**. Oxford, UK: Oxford University Pres. p. 3-41.
- Keat, R.** ve **J. Urry** (2001). **Bilim Olarak Sosyal Teori** (Çeviri: Nilgün Çelebi), Ankara: İmge (İkinci Baskı).
- Kuhn, T. S.** (2008). **Bilimsel Devrimlerin Yapısı** (Çeviri: Nilüfer Kuyaş), İstanbul: Alan.
- Loewer, B.** (2008), "Determinism", in (eds.) Stathis Psillos ve Martin Curd (2008), **The Routledge Companion to Philosophy of Science**, Taylor & Francis, p.327-336.
- Lane, D. C.** (2001a), "Rerum Cognoscere Causas: How Do the Ideas of System Dynamics Relate to Traditional Social Theories and the Voluntarism / Determinism Debate, **System Dynamics Review**, 17 (2): 97–118.
- Lane, D. C.** (2001b), "Rerum Cognoscere Causas: Opportunities Generated by the Agency / Structure Debate and Suggestions for Clarifying the Social Theoretic Position of System Dynamics, **System Dynamics Review**, 17 (4): 293-309.
- Laplace, P. S.** (2009). "Determinism, Ignorance, and Probability", in (eds.) Timothy McGrew, Marc Alspector-Kelly ve Fritz Allhoff, (2009), **Philosophy of Science: An Historical Anthology**, Oxford: Wiley-Blackwell, p.250-253.
- Lewis, P.** (2000), "Realism, Causality and the Problem of Social Structure", **Journal for the Theory of Social Behaviour**, Volume 30, Number 3, p.249-268.
- Libet, B.** (2011), "Do We Have Free Will", in (ed.) Robert Kane (2011), **The Oxford Handbook of Free Will**, Oxford, UK: Oxford University Pres, p.551–564.
- Manicas, P.** (2006) **A Realist Philosophy of Social Science: Explanation and Understanding**, Cambridge: Cambridge University Pres.
- Öğütte, V. S.**, Roy **Bhaskar**'ın İlişkisel Sosyo-Ontolojisi, <http://istifhane.files.wordpress.com/2010/07/bhaskar.pdf>, (11.02.2013).
- Pérez, F. P.** (2008). "Voluntarism and Determinism in Giddens's and Bourdieu's Theories of Human Agency", **The Essex Graduate Journal**, Number 8.

- Pratten, S.** (1993), “Structure, Agency and Marx’s Analysis of the Labour Process”, **Review of Political Economy**, Volume 5, Number 4.
- Reed, M. I.** (1997), “In Praise of Duality and Dualism: Rethinking Agency and Structure in Organizational Analysis”, **Organizatoin Studies**, 18: 21–42.
- Reed, M. I.** (2003), “The Agency / Structure Dilemma in Organization Theory: Open Doors and Brick Walls”, in (eds.) Haridimos Tsoukas ve Christian Knudsen (2003), **The Oxford Handbook of Organization Theory: Meta-Theoretical Perspectives**, Oxford: Oxford University Press: 289–309.
- Robinson, D. N.** (2012), “Determinism: Did Libet Make the Case”, **Philosophy**, Volume 87, Number 3, p.395-401.
- Sargut, A. S.** (2002), “Bilimin İkilemi: Belirlenirlik ya da Belirlenmezlik”, **Yönetim Araştırmaları Dergisi**, 2 (2): 121-126.
- Sargut, A. S.** (2010), “Yapısal Koşul Bağımlılık Kuramının Örgütsel Çevre Kuramları Bağlamındaki Yeri”, (eds) A. S. Sargut ve Şükrü Özen (2010), **Örgüt Kuramları**, Ankara: İmge içinde: 35-75.
- Sargut, A. S.** (2012), “Sosyal Bilim Olarak Örgüt ve Yönetim Araştırma Alanları: Bilimsel Meşruiyet Sorunları Nasıl Aşılır”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 12 (2):1-16.
- Searle, J. R.** (2001), “Free Will as a Problem in Neurobiology”, **Philosophy**, 76, p.491–514.
- Searle, J. R.** (1994), “The Freedom of the Will”, in (ed.) Samuel Enoch Stumpf (1994), **Philosophy: History and Problems**, USA: McGraw-Hill, p.766-774.
- Skinner, B. F.** (2002a), **Beyond Freedom and Dignity**, New York: Bantam Vintage.
- Skinner, B. F.** (2002b), “Walden Two: Freedom and Behavioral Sciences”, in (ed.) Robert Kane (2002), **Free Will**, Malden, MA: Blackwell: 29-38.
- Slife, B. D. and A.Fisher** (2000), “Modern and Postmodern Approaches to the Free Will / Determinism Dilemma in Psychology”, **Journal of Humanistic Psychology**, 40(1), 80–108.
- Spoelstra, S.** (2007), “What is the Philosophy of Organization”, in (eds.) Campbell Jones ve René ten Bos (2007), **Philosophy and Organization**, London: Routledge: (55-68)
- Sunar, L.** (2007), “Batı Düşüncesinde Yeni Arayışlar ve Roy Bhaskar'ın Eleştirel Realizm Felsefesi”, **Sosyoloji Dergisi**, 3 (15): 85-100.
- Taslaman, C.** (2011), “Tanrı-Evren İlişkisi Açısından Determinizm, İndeterminizm ve Kuantum Teorisi”, http://www.canertaslaman.com/wp-content/uploads/2011/10/caner_taslaman_makale_kuantum.pdf, (12.02.2013).

- Tekel, S.** (2011), “Örgüt Teorilerinin Sınıflandırılması ve Tartışmalar”, **Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi**, 24 Ekim 2011.
- Türk, D.** (2012), “Eleştirel Gerçekçilik Üzerine”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 67 (3): 189-217.
- Uca, O.** (2010), **Refleksif Sosyolojide Yapı Eylem Etkileşimine Yönelik Bir Örnek Olay Araştırması** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin: Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Varela, C.** (2009), **Science for Humanism: The Recovery of Human Agency**, Abingdon: Routledge.
- Whittington, R.** (1992), “Putting Giddens into Action: Social Systems and Managerial Agency”, **Journal of Management Studies**, 29 (6 November): 693–712.
- Yalvaç, F.** (2010), “Eleştirel Gerçekçilik: Uluslararası İlişkiler Kuramında Post-Pozitivizm Sonrası Aşama”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 6, Sayı 24, p.3-32.
- Yıldırım, E.** (1999), “Anthony Giddens’in Yapılanma Teorisi”, **Bilgi**, 1: 25-44